

Спеціалізованій вченій раді Д 41.136.01
Міжнародного гуманітарного університету.
(65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 33
(зал засідань)).

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора

ГРИНЬКО Світлани Дмитрівни,

на дисертацію ЧАНИШЕВОЇ Аліни Рашидівни на тему:

**«ЗМІСТ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ВІДНОСИН ЗА ЦИВІЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ»,**

подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;

сімейне право; міжнародне приватне право

Актуальність теми дослідження. В економічній системі, що формується в Україні на ринкових засадах, вирішального значення набувають якісно нові для вітчизняної економіки товарно-грошові відносини. Відповідно виникає необхідність створення адекватних правових умов їх розвитку та механізму правового регулювання цих відносин в процесі товарно-грошового обміну.

У системі правового регулювання товарно-грошового обміну особливе місце займають зобов'язання, як універсальна і доцільна правова форма опосередкування товарно-грошових відносин. За своєю юридичною природою зобов'язальні відносини є складною і гнучкою правовою формою, в яку можуть перетворюватися різні за своїм характером майнові правовідносини.

Намагання учасників цивільних правовідносин задовольнити свої майнові потреби шляхом зобов'язальних відносин часто супроводжуються низкою труднощів і проблем захисту в разі їх порушення. У зв'язку з цим

особливого значення набуває вирішення питань про зміст зобов'язальних відносин як складного комплексу цивільно-правових зв'язків, які виникають на підставі договору чи інших юридичних фактів, передбачених цивільним законодавством. А для цього слід ґрунтовно розкрити й динаміку змісту зобов'язання від моменту його виникнення до моменту припинення.

Зазначене зумовлює потребу в нових підходах у доктрині і судовій практиці, пояснює актуальність обраної здобувачкою теми дисертаційного дослідження.

У роботі здійснено спробу знайти відповіді на низку питань, вирішення яких становить основу для подальшого розвитку цивільного законодавства, а також юридичної практики.

Вищезазначене свідчить про актуальність теми дисертаційного дослідження Чанишевої Аліни Рашидівни «Зміст зобов'язальних відносин за цивільним законодавством України».

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Комплексне опрацювання та системний аналіз наукових джерел і правових норм в їх генезисному та порівняльно-правовому аспектах, дали можливість дисертантці сформулювати власні наукові положення висновки та рекомендації, які відзначаються достовірністю.

Дисертантка у своїй роботі запропонувала визначення поняття зобов'язальних відносин як комплексу цивільно-правових зв'язків, нову структуру змісту зобов'язальних відносин, а також пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України в досліджуваній сфері.

Маючи на меті побудову повного комплексного дослідження цих загальних питань дисертанткою в якості предмету дослідження обрано наукові погляди, ідеї, концепції та теорії, нормативно-правові акти та практику їх застосування, зарубіжне законодавство щодо змісту зобов'язальних відносин.

Загалом, проблеми зобов'язального права досліджено у наукових працях таких відомих учених, як М.М. Агарков, Б.С. Антимонов, М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, Ф.І. Гавзе, Б.М. Гонгало, М.В. Гордон, О.С. Іюффе, О.А. Красавчиков, Л.А. Лунц, Д.І. Мейєр, І.Б. Новицький, Й.О. Покровський, І.С. Розенталь, Ф.К. ф. Савіньї, В.С. Толстой, Г.Ф. Шершеневич, К.С. Юдельсон та ін., а також сучасних українських цивілістів: Ч.Н. Азімова, Т.В. Боднар, Н.Ю. Голубевої, С.Д. Гринько, А.Б. Гриняка, О.В. Дзери, І.Р. Калаура, І.С. Канзафарової, Т.С. Ківалової, О.С. Кізлової, А.О. Кодинця, В.М. Коссака, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика, Ю.В. Носіка, О.О. Отраднової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Н.В. Федорченко, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, О.С. Яворської та ін. Разом з тим у працях згаданих учених відсутній комплексний аналіз змісту зобов'язальних відносин.

З цього слід зробити висновок, що представлене до захисту дослідження характеризується необхідними для цього виду робіт ознаками наукової новизни та практичної значущості. Наукова новизна дослідження проявляється у тому, що дисертація є першим в Україні спеціальним комплексним дослідженням змісту зобов'язальних відносин за цивільним законодавством України. За результатами проведеної наукової розвідки запропоновано низку нових і практично-прикладних положень, а також пропозицій щодо удосконалення цивільного законодавства.

Оцінка змісту дисертації та автореферату. Структура і зміст дисертації Чанишевої Аліни Рашидівни «Зміст зобов'язальних відносин за цивільним законодавством України» відповідають її назві та вимогам, встановленим для такого виду робіт і профілю спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Наукова робота написана доступною науково місткою мовою і грамотно, належним чином оформлена.

Структура роботи повністю відповідає меті та задачам дослідження, дозволяє послідовно розглянути комплекс питань, що стосуються визначення

особливостей змісту зобов'язальних відносин за цивільним законодавством України. Мета і задачі дослідження сформульовані чітко. Об'єкт та предмет дослідження визначені відповідно до встановлених вимог та дозволяють всебічно проаналізувати поставлену проблему, не виходячи за межі наукової спеціальності.

Висновки дисертації зроблено із застосуванням низки загальнонаукових та галузевих методів і прийомів, використання яких зумовлене її метою, завданнями й особливостями предмета дослідження. Зокрема за допомогою історико-правового методу досліджено генезу розвитку вчення про зобов'язання в цивільному праві та нормативного закріплення зобов'язань у вітчизняному цивільному законодавстві. Порівняльно-правовий метод дозволив зіставити поняття зобов'язань у ЦК України і цивільних кодексах деяких зарубіжних країн та встановити можливість урахування позитивного законодавчого зарубіжного досвіду в процесі подальшого вдосконалення правового регулювання зобов'язальних відносин за цивільним законодавством України. Застосування системно-структурного методу забезпечило відмежування зобов'язальних відносин від суміжних правових категорій, здійснення класифікації зобов'язань і визначення структури змісту зобов'язальних відносин. Звернення до структурно-функціонального методу дозволило визначити функціональне призначення окремих видів зобов'язань у структурі змісту зобов'язальних відносин. За допомогою формально-юридичного методу сформульовано визначення понять «зобов'язальні відносини», «прості зобов'язання», «складні зобов'язання», «складні односторонні зобов'язання», «складні двосторонні зобов'язання», «основні зобов'язання», «основні майнові зобов'язання», «основні організаційні зобов'язання», «допоміжні зобов'язання», «додаткові зобов'язання», «додаткові акцесорні зобов'язання», «зобов'язання поруки», «зобов'язання гарантії», «додаткові зобов'язання щодо відповідальності», «додаткові зобов'язання, що виникають після припинення основних зобов'язань», а також інших понять,

авторське визначення яких наводиться у дисертації. Соціолого-правовий метод використовувався під час дослідження емпіричної бази дисертаційної роботи. Метод теоретико-правового моделювання дозволив обґрунтувати пропозиції, спрямовані на вдосконалення ЦК України, інших актів вітчизняного цивільного законодавства у сфері регулювання зобов'язальних відносин.

Комплексне використання різноманітних методів наукового дослідження дозволило автору виконати головні задачі: виокремити прості та складні зобов'язання, визначити їх поняття, а також поняття основних зобов'язань; виділити у структурі зобов'язальних відносин допоміжні зобов'язання та визначити їх поняття; сформулювати поняття додаткових зобов'язань та здійснити їх класифікацію; обґрунтувати доцільність застосування терміну «зобов'язальні відносини», сформулювати поняття зазначених відносин, надати загальну характеристику їх структури та змісту; розглянути цивільно-правові явища, що виходять за межі понять зобов'язань і зобов'язальних відносин; відмежувати зобов'язальні відносини від суміжних правових категорій (договору, публічних прав, абсолютних прав, зобов'язань, що виникають через завдання шкоди внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг); виокремити основні майнові зобов'язання, з'ясувати їх зміст, моменти виникнення та припинення; розглянути основні організаційні зобов'язання, охарактеризувати їх зміст, моменти виникнення та припинення; визначити правову природу, сторони, зміст, моменти виникнення та припинення допоміжних майнових зобов'язань; виокремити допоміжні організаційні, організаційно-інформаційні та інформаційні зобов'язання і з'ясувати їх зміст, моменти виникнення та припинення; розглянути допоміжні заставні зобов'язання і визначити їх зміст, моменти виникнення і припинення; охарактеризувати зміст, моменти виникнення та припинення окремих видів акцесорних (додаткових забезпечувальних) зобов'язань (акцесорних зобов'язань сплати неустойки, зобов'язань поруки, акцесорних зобов'язань гарантії, завдатку); виокремити додаткові

зобов'язання відшкодування збитків, індексації заборгованості та сплати процентів, з'ясувати їх правову природу, зміст, моменти виникнення та припинення; обґрунтувати існування додаткових зобов'язань, що виникають після припинення основних зобов'язань, охарактеризувати їх зміст, моменти виникнення та припинення; сформулювати теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України у сфері регулювання зобов'язальних відносин.

Основні положення, висновки і пропозиції (рекомендації), сформульовані у дисертації, ідентично та досить повно викладені в авторефераті. Вони, переважно, знайшли свій виклад у публікаціях з теми дисертації і також відображають актуальність обраної теми дослідження, належний ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і пропозицій, сформульованих у дисертації.

Практичне значення отриманих результатів роботи визначається тим, що вони можуть бути використані для подальших наукових досліджень проблем цивільного та інших суміжних галузей права, а також теорії права. Запропоновані автором пропозиції щодо уточнення деяких положень актів цивільного законодавства України можуть використовуватися у законодавчій та правозастосовній діяльності.

Основна цінність дисертаційного дослідження полягає у авторській концепції визначення змісту зобов'язальних відносин, які були виділено в окремі блоки: основних зобов'язань (майнових і організаційних), на які поширюється чинність певного інституту зобов'язального права як підгалузі цивільного права, разом з правами та обов'язками, що складають зміст основних зобов'язань (майнових і організаційних), потім блок допоміжних зобов'язань (майнових і організаційних), блок додаткових зобов'язань (забезпечувальних та інших), блок правовідносин, у рамках яких реалізуються секундарні права і обов'язки, яким не кореспондують суб'єктивні права. Крім того було виділено блок цивільно-правових явищ, які

пов'язані із зобов'язальними відносинами, але виходять за межі змісту останніх.

Аналізуючи основний зміст дисертації, можна підтримати авторку у необхідності виокремлення у структурі змісту зобов'язальних відносин допоміжних зобов'язань. Виділення допоміжних зобов'язань сприяє виконанню обов'язків і здійсненню суб'єктивних прав в основних зобов'язаннях. Заслуговує на увагу також поділ допоміжних зобов'язань на допоміжні майнові, організаційні, організаційно-інформаційні та інформаційні зобов'язання.

Особливий інтерес викликають положення роботи щодо характеристики зобов'язальних відносин щодо застави (с. 238-249 дис.). Так, дисертантка правильно розглядає їх як допоміжні майнові та організаційні зобов'язання. При цьому нею зроблено висновок про те, що заставні зобов'язання не є забезпечувальними, додатковими.

У роботі велику увагу приділено характеристиці співвідношення договору і зобов'язання. При цьому доводиться позиція, що поняття договору знаходиться за межами понять зобов'язання, зобов'язальних відносин, цивільних правовідносин. Зазначається, що стосовно окремих видів зобов'язань терміни «розірвання договору», «відмова від договору» доцільно було б замінити термінами «розірвання зобов'язання», «відмова від зобов'язання» (с. 149 дис.).

Дисертантка проводить детальне дослідження додаткових зобов'язань, як зобов'язань, які визнаються ЦК України забезпечувальними і в межах яких реалізуються встановлені договором і законом способи забезпечення виконання основних зобов'язань. При цьому вона правильно виділяє в якості основної ознаки додаткових зобов'язань те, що їх підставою є юридичний склад, формування якого на момент укладення договору, що є підставою основного зобов'язання, є незавершеним. Тому на момент укладення зазначеного договору немає відомостей про те, чи буде це формування завершено і чи виникне додаткове зобов'язання.

На увагу заслуговує характеристика у розділах 4 і 5 роботи змісту окремих видів додаткових зобов'язань залежно від їх змісту і моментів виникнення та припинення: забезпечувальних (акцесорних) зобов'язань; зобов'язань, в правовій формі яких реалізується відповідальність за порушення зобов'язань; зобов'язань, що виникають після припинення основних зобов'язань.

Обґрунтованим є висновок авторки про доцільність відмови від використання присічних строків, що припиняються зі спливом відповідного часу незалежно від будь-яких умов. Зокрема це стосується строку, що припиняє зобов'язання поруки (ч. 4 ст. 559 ЦК України). При цьому вона доводить, що присічні строки набувають ознаки необхідності тільки за умови, що в законі будуть визначені дії, які мають бути вчинені чи не вчинені впродовж таких строків.

Заслуговує на увагу також висновок про те, що зобов'язання поруки і гарантії не є правовідносинами, в формі яких поручитель чи гарант несуть відповідальність. Тому дисертантка правильно зазначає, що вказівка у законодавстві на те, що «поручитель відповідає» (ч. 1 ст. 553 ЦК України), «гарант відповідає» (ст. 560 ЦК України) із ЦК України слід вилучити. Крім того вона слушно стверджує, що формулювання «поручитель поручається» (ч. 1 ст. 553 ЦК України) і «гарант гарантує» (ст. 560 ЦК України) вводять в оману стосовно змісту зобов'язань поруки і гарантії й стали причиною виникнення концепції «права очікування» як змісту цих зобов'язань.

Висновки та пропозиції дисертантки, в цілому, підтверджуються фактичним застосуванням правових норм на практиці, критичним аналізом чинного національного цивільного законодавства, висловлених у юридичній літературі вченими суджень з тих чи інших аспектів досліджуваної тематики. Це дає підстави стверджувати про належний рівень обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їхню цілковиту достовірність.

Виходячи зі змісту дисертації та автореферату, можна констатувати, що поставлена до виконання мета дослідження успішно досягнута.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Позитивно оцінюючи актуальність проведеного дисертантом дослідження, наукову новизну, обґрунтованість і достовірність, високий теоретичний рівень і практичну значущість його результатів, слід висловити певні зауваження щодо окремих положень роботи, які носять дискусійний або спірний характер.

Окремі питання предмету дослідження, на погляд офіційного опонента, не знайшли свого належного висвітлення у дисертації, інші потребують певних уточнень та додаткової аргументації автора, або носять швидше спірний полемічний характер.

Серед них слід зазначити такі.

1. Автором запропоновано визначення поняття зобов'язальних відносин як «комплексу цивільно-правових зв'язків, що виникають між сторонами двостороннього чи багатостороннього договору на його підставі та на підставі договору про забезпечення виконання основних зобов'язань, а також з інших підстав, передбачених законом (позадоговірні зобов'язання)» (с. 10 дис.). Тобто у понятті зобов'язальних відносин визнається можливість виникнення зобов'язальних відносин із договору та з інших підстав - позадоговірні зобов'язання. Однак у дисертації не достатньо приділено увагу характеристиці змісту зобов'язальних позадоговірних відносин.

2. Зі змісту дисертації не зрозуміло є позиція дисертантки щодо місця зобов'язань відшкодування шкоди у структурі змісту зобов'язальних відносин: вони є основні, допоміжні, додаткові зобов'язання чи правовідносини, зміст яких складають секундарні права, а також обов'язки, яким не кореспондують суб'єктивні права і які виходять за межі змісту зобов'язань?

3. У роботі запропоновано розгорнуту структуру змісту зобов'язальних відносин, яка включає прості та складні основні зобов'язання.

На мою думку, *позиція здобувачки щодо виділення простих зобов'язань є спірною*. З цього питання слушно зазначає Н.Ю. Голубева, що майже всі зобов'язання в цивільному обороті є складними (навіть і односторонні зобов'язуючі). Тому така авторська позиція потребує додаткового обґрунтування.

4. У дисертації увагу приділено характеристиці правовідносин щодо завдатку. При цьому дисертантка розглядає такі правовідносини як вид акцесорних (додаткових) зобов'язальних відносин (с. 14-15 дис.), а також характеризує такі функції завдатку, як платіжну, доказову, забезпечувальну. Однак зобов'язання щодо завдатку відноситься також до зобов'язань в яких реалізується відповідальність за їх порушення (втрата завдатку та повернення завдатку у подвійному розмірі – ст. 571 ЦК України), тому вони виконують також компенсаційну та каральну функцію. Слід зазначити, що у роботі дисертантка про це також зазначає: «Правова конструкція завдатку має всі ознаки виду, що належить до роду цивільно-правової відповідальності» (с. 334-335 ЦК України). Однак, на жаль, у *пункті новизни та у висновках вона не вказує про подвійне їх значення*.

5. Автором виокремлено вид додаткових зобов'язань, в яких реалізується відповідальність за порушення зобов'язань (с. 12-13 дис.). При цьому у роботі до таких додаткових зобов'язань віднесено: відшкодування збитків, індексацію заборгованості та сплату процентів. *Запропонована авторська позиція щодо «індексації заборгованості» (с. 373-375 дис.) є спірною, оскільки індексація заборгованості судовою практикою включається до складу збитків від інфляції. Вказівка на «сплату процентів» як захід цивільно-правової відповідальності (с. 376-377 дис.) потребує уточнення, оскільки заходом цивільно-правової відповідальності є «сплата трьох процентів річних від простроченої суми грошового зобов'язання», а терміном «сплата процентів» позначається обов'язок боржника за зобов'язанням із договору (наприклад, «проценти за договором позики» (ст. 1048 ЦК України).*

Втім, в цілому наведені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку реалізованої дисертанткою наукової роботи, її науковості та практичної значущості отриманих результатів. Окремі з цих тверджень можуть стати предметом дискусії під час захисту дисертації на засіданні спеціалізованої вченої ради або слугувати підґрунтям для подальших наукових розвідок здобувача.

За темою дисертаційного дослідження дисертанткою опубліковано 64 публікації, у тому числі одноособову монографію, 23 наукові статті, опубліковані у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 5 наукових статей, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку, тези 28 доповідей і наукових повідомлень на міжнародних і всеукраїнських наукових, науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів. Вони з достатньою повнотою відображають основні результати проведених здобувачкою досліджень. Серед зазначених публікацій відсутні тотожні чи близькі за змістом.

Мова дисертації є науково місткою, зрозумілою, відповідає вимогам сучасної української літературної мови.

Дисертація не містить невиправданих повторів, дублювань; виклад матеріалу є послідовним та логічним.

Зміст автореферату повною мірою відповідає тексту рукопису дисертації, достатньо повно у реферативному вигляді відтворює її зміст.

Виходячи з наведеного, формується обґрунтований висновок, що представлена дисертація є завершеною самостійною науковою працею, в якій отримані та послідовно описані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують поставлену наукову задачу, яка має істотне значення для науки цивільного права, – розробка концепції структурування змісту зобов'язальних відносин, апробованої на широкому нормативному матеріалі, а також внесення пропозицій щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України у сфері регулювання зазначених відносин.

Зроблені висновки дозволяють зробити висновок та констатувати, що дисертація на тему «Зміст зобов'язальних відносин за цивільним законодавством України», подана на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право, відповідає вимогам, встановленим п. 9, 10 Положення про порядок присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань від 24 липня 2013 року № 567, а її автор – Чанишева Аліна Рашидівна заслуговує на присудження спеціалізованою вченою радою наукового ступеня доктора юридичних наук.

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права**

Підпис С. Д. Гринько
ЗАСВІДЧУЮ:
Вчений секретар університету

С. Мозинська

С.Д. Гринько